

*Dr hab. Maciej Małolepszy, prof. UZ, prof. EUV**
*Mgr Monika Pierzchlewicz***

Rola kuratorów rodzinnych w zapobieganiu przestępczości nieletnich

Wstęp

Przestępczość nieletnich stanowi niewątpliwie jedno z większych wyzwań, jakie stoją przed współczesną polityką kryminalną i aparatem wymiaru sprawiedliwości. Osoby nieletnie nadal stosunkowo często popełniają czyny zabronione, wykazując przejawy demoralizacji. Niestety często może to prowadzić do wkraczania przez nich na drogę przestępstwa także w ich dorosłym życiu. Bez wątpienia jednym z czynników powodujących demoralizację osób nieletnich jest dysfunkcyjna rodzina. Rodzina stanowi bowiem pierwsze ogniwo wychowania i kształtowania postaw i systemu wartości jednostki małoletniej. Gdy nie jest ona w stanie w sposób prawidłowy tego zadania wykonać, konieczna staje się interwencja ze strony państwa. Osobami, które mogłyby być odpowiedzialne za przejęcie zadań rodziny dysfunkcyjnej oraz kształtowanie postaw i systemu wartości osób nieletnich, są kuratorzy rodzinni, którzy stosownie do brzmienia art. 2 ust. 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych¹ wykonują orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich. Powstaje jednak w tym miejscu pytanie, czy w obowiązującym porządku prawnym istnieją podstawy prawne i odpowiednie instrumenty do tego, by kuratorzy rodzinni mogli w sposób efektywny zapobiegać przestępczości osób nieletnich. Zauważyć bowiem należy, że w polskiej doktrynie zarysowały się dwa stanowiska – jedni są za zaostreniem obowiązujących kar i innych środków

935

* Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Prawa i Administracji; Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, Wydział Prawa.

** Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, Wydział Prawa.

¹ Dz.U. z 2018 r. poz. 1014 ze zm., dalej: u.k.s.

reakcji prawnokarnej, drudzy opowiadają się za ich liberalizacją. Pomija się natomiast całkowicie działania prewencyjne zmierzające do zapobiegania przestępczości. Tymczasem bardziej skuteczna może się okazać polityka karna, która stara się zapobiegać, a nie reagować na już popełnione czyny zabronione.

Celem niniejszego artykułu jest więc zbadanie obecnie obowiązujących przepisów prawnych dotyczących kuratorów rodzinnych w zakresie zapobiegania przestępczości nieletnich. W pierwszej kolejności przedstawiony zostanie status kuratorów rodzinnych oraz wymagania ustawowe stawiane kandydatom na kuratorów. W dalszej części artykułu będzie mowa o zadaniach kuratorów w kontekście zapobiegania przestępczości nieletnich. Przedstawione zostaną badania dotyczące wykonywania obowiązków przez kuratorów w praktyce oraz postulaty *de lege ferenda* zwiększające rolę kuratorów w prewencji przestępczości nieletnich.

Status kuratorów rodzinnych

936 Status prawny kuratorów rodzinnych regulują w szczególności ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych, ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych², a także akty podustawowe³. Ustawa o kuratorach sądowych uznała kuratorów sądowych za wykwalifikowane kadry z zakresu profilaktyki, wychowania i resocjalizacji⁴. Nadała im nowy status i zapewniła nowe miejsce w strukturze organizacyjnej sądu, ustanawiając ich autonomiczną i wyraźnie wyodrębnioną grupą merytoryczną w ramach struktur sądownictwa powszechnego⁵.

² Dz.U. z 2019 r. poz. 52 ze zm.

³ M.in. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. z 2014 r. poz. 989 ze zm.), rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. z 2016 r. poz. 1527 ze zm.), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. Nr 116, poz. 1100); A. Brudnoch, *Status zawodowych kuratorów sądowych w polskim wymiarze sprawiedliwości*, „Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Analizy i rekomendacje” 2016, nr 3, s. 2.

⁴ S. Kępka, *Ustrój kuratorskiej służby sądowej*, [w:] M. Porowski, T. Przestawski (red.), *Nowe problemy prawa i polityki penitencjarnej*, Warszawa 2016, s. 158.

⁵ *Ibidem*.

Model kuratorskiej służby sądowej

Relevantne z punktu widzenia czynionych dalej rozważań jest dokonanie w tym miejscu rozróżnienia na zawodowych kuratorów sądowych oraz społecznych kuratorów sądowych (art. 2 ust. 1 u.k.s.). Kuratorzy zawodowi pełnią swą służbę na podstawie stosunku pracy, a za wykonaną pracę otrzymują wynagrodzenie⁶. Z kolei z kuratorami społecznymi nie nawiązuje się stosunku pracy, a swoje obowiązki wykonują oni społecznie. Oznacza to, że nie pobierają oni za wykonaną pracę wynagrodzenia, lecz przysługuje im miesięczny ryczałt z tytułu zwrotu kosztów ponoszonych w związku ze sprawowanym przez nich nadzorem lub dozorem⁷, a także przeprowadzanymi wywiadami środowiskowymi oraz z obecnością przy kontaktach rodziców z dziećmi, ustalonych przez sąd opiekuńczy. Kurator społeczny podlega merytorycznie kuratorowi zawodowemu, otrzymuje od niego zlecenia sprawowania nadzorów, a następnie składa sprawozdania, z którymi kurator zawodowy jest zobowiązany się zapoznać⁸. Kuratorzy zawodowi mają obowiązek organizowania i kontrolowania pracy podległych im kuratorów społecznych⁹. Stanowią oni ogniwo łączące kuratorów społecznych z sądem, a jednocześnie są jedynymi osobami wspierającymi kuratorów społecznych w ich działaniu¹⁰.

W obliczu wyżej przedstawionego podziału należy stwierdzić, że w Polsce mamy do czynienia z mieszanym modelem kuratorskiej służby sądowej. W literaturze rozróżnia się społeczno-zawodowy oraz zawodowo-społeczny model kurateli sądowej¹¹. Związane to jest z przeważającą w danej grupie liczbą kuratorów zawodowych lub społecznych. I tak, w pierwszym wspomnianym modelu mowa o sytuacji, gdzie stosunkowo nieliczni kuratorzy zawodowi prowadzą działalność organizującą i nadzorującą pracę znacznie większego zespołu kuratorów społecznych¹². W drugim przypadku natomiast znacznie liczniejsza grupa kuratorów zawodowych prowadzi pracę resocjalizacyjną i wspierana

⁶ Por. art. 14 u.k.s.

⁷ Art. 90 ust. 1, art. 91 ust. 1 u.k.s.

⁸ R. Kulma, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 198.

⁹ T. Jedynak, K. Stasiak, *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2014, s. 217.

¹⁰ R. Kulma, [w:] *Kuratela...*, s. 198.

¹¹ M.in. R. Opora, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006, s. 31; P. Czarnecki, *Rola kuratora sądowego w postępowaniu w sprawach nieletnich – konfrontacja wymagań ustawowych z rzeczywistością*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009, s. 263; S. Kępka, *Ustrój...*, s. 157.

¹² R. Opora, *Rola...*, s. 31.

jest przez kuratorów społecznych¹³. Jeżeli chodzi o liczbę etatów kuratorów sądowych w Polsce, to zgodnie z danymi statystycznymi na koniec pierwszego półrocza 2017 r. w Polsce funkcjonowało ok. 5,2 tys. kuratorów zawodowych oraz ponad 20 tys. kuratorów społecznych¹⁴. Grupa kuratorów społecznych przewyższa więc aż czterokrotnie liczbę kuratorów zawodowych. Należy wskazać w tym miejscu, że od dłuższego czasu w Polsce można jednak zaobserwować powolny spadek liczby kuratorów społecznych i bardzo powolny wzrost liczby kuratorów zawodowych¹⁵. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez Najwyższą Izbę Kontroli liczba kuratorów społecznych w okresie od 2014 do 2017 roku zmalała o 3,9 tys. osób¹⁶. W odniesieniu natomiast do społecznych kuratorów rodzinnych można stwierdzić, że ich liczba w ciągu ostatnich kilku lat pozostaje na tym samym poziomie, a spadek liczby kuratorów społecznych dotyczy właściwie kuratorów dla dorosłych. W 2014 roku liczba społecznych kuratorów rodzinnych wynosiła bowiem 12 486 osób, a społecznych kuratorów dla dorosłych – 15 809 osób¹⁷. Na dzień 31 grudnia 2016 roku funkcjonowało 12 844 społecznych kuratorów rodzinnych, przy czym ogólna liczba kuratorów społecznych w stosunku do roku 2014 zmalała o 2862 osoby¹⁸. Reasumując, należy stwierdzić, że w Polsce mamy więc nadal do czynienia ze społeczno-zawodowym modelem kurateli sądowej, przy czym można zaobserwować dążenie do modelu zawodowo-społecznego¹⁹, przynajmniej w odniesieniu do kurateli

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Informacja o wynikach kontroli NIK nt. Wykonywanie obowiązków przez kuratorów sądowych, nr ewid. 20/2018/P/17/106/LWR, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/106/> (dostęp: 8.01.2020), s. 10, dalej: Informacja o wynikach kontroli NIK.

¹⁵ Tytułem przykładu należy wskazać, że w 2007 r. liczba kuratorów społecznych wynosiła ok. 30 tys. osób, a kuratorów zawodowych nieco ponad 5 tys. osób. Z kolei w 1990 r. kuratela zawodowa liczyła jedynie 1,5 tysiąca osób – por. B. Gruszczyńska, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 101; co do rozwoju liczb etatów kuratorów zawodowych i społecznych od 1990 r. por. wykres w: B. Gruszczyńska, [w:] *Kuratela...*, s. 101.

¹⁶ Por. Informacja o wynikach kontroli NIK, s. 10.

¹⁷ Por. Aktualna sytuacja kurateli sądowej w Polsce. Załącznik, II Kongres Kuratorski, http://www.kurator.org.pl/images/stories/II_Kongres/II-Kongres-Kuratorski-Aktualna-sytuacja-KSS-w-Polsce-zalacznik.pdf (dostęp: 8.01.2020).

¹⁸ Por. Opracowanie Komisji ds. Monitorowania Warunków Pracy, Płac i Obciążeń Obowiązkami Kuratorów Krajowej Rady Kuratorów Sądowych nt. Kuratorska służba sądowa w Polsce, Warszawa 2017, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2017/06/Opracowanie-2017.pdf> (dostęp: 8.01.2020), s. 19.

¹⁹ Por. S. Lelental, *Kurator sądowy jako organ postępowania wykonawczego. Rola i zadania kuratora według autorów kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010, s. 189–190; na temat historii kształtowania się modelu

dla dorosłych. Powstaje pytanie, czy tak obecnie ukształtowany model kuratorskiej służby sądowej jest w stanie w sposób właściwy i efektywny prowadzić działalność resocjalizacyjną osób nieletnich i zapobiegać ich dalszej demoralizacji, w tym przede wszystkim popełnianiu przez nich przestępstw. Jak już wyżej zasygnalizowano, odpowiedź na to pytanie zależy w dużej mierze od kompetencji kuratorów sądowych, co zmusza do bliższego przyjrzenia się wymogom ustawowym wobec kandydatów na kuratora sądowego.

Kwalifikacje sądowych kuratorów rodzinnych

Stosownie do brzmienia art. 5 ust. 1 u.k.s. kuratorem zawodowym może być mianowany ten, kto:

- 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) jest nieskazitelnego charakteru²⁰;
- 3) jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora zawodowego;
- 4) ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych;
- 5) odbył aplikację kuratorską;
- 6) zdał egzamin kuratorski.

Z kolei kandydat na sądowego kuratora społecznego musi odpowiadać – tak jak kandydat na kuratora zawodowego – trzem pierwszym wyżej wymienionym warunkom, a oprócz tego musi posiadać co najmniej wykształcenie średnie lub średnie branżowe i doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej, a także złożyć informację z Krajowego Rejestru Karnego, która go dotyczy (art. 84 ust. 1 w zw. z art. 5 ust. 1 u.k.s.).

Wymogi stawiane kandydatom na sądowych kuratorów zawodowych i społecznych są więc w dużym stopniu odmienne, a zasadniczą różnicą jest wymóg posiadania odpowiedniego wykształcenia, które musi u kuratorów zawodowych być wykształceniem wyższym z wyżej

kuratorskiej służby sądowej por. M. Heine, *Wprowadzenie do metodyki pracy kuratora sądowego dla nieletnich*, Wrocław 1986, s. 17 i n.

²⁰ Co do pojęcia nieskazitelnego charakteru por. G. Ławnikowicz, S. Pilipiec, *Nieskazitelność charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorządów zawodowych*, „Annales UMCS” 2016, seria G, vol. LXIII, s. 233 i n.

wskazanego zakresu, oraz konieczność odbycia przez kandydatów na kuratorów zawodowych aplikacji kuratorskiej i zdania egzaminu kuratorskiego. Przedstawione kryteria doboru powinny przede wszystkim chronić działalność kuratorskiej służby sądowej przed przypadkowymi osobami, które nie posiadają niezbędnych kwalifikacji osobowościowych, merytorycznych i moralnych do wykonywania zawodu kuratora²¹. O ile w stosunku do kandydatów na kuratorów zawodowych to oczekiwanie z uwagi na dość wysokie wymagania, w szczególności co do posiadanego wykształcenia i konieczności odbycia aplikacji kuratorskiej, wydaje się spełnione, o tyle w odniesieniu do kuratorów społecznych z niżej wskazanych względów można podać w wątpliwość, czy faktycznie spełnienie wymaganych przez ustawę warunków gwarantuje, że osoby te będą nadawały się do wykonywania funkcji kuratora. Nie ulega bowiem wątpliwości, że zadania powierzone kuratorom wymagają odpowiedniego wykształcenia i przeszkolenia, a osoby te powinny posiadać odpowiednie doświadczenie, które będzie pomocne w rozwiązywaniu problemów życiowych swoich podopiecznych²². Jest to relewantne z punktu widzenia głównego celu wykonywanych przez nich obowiązków, jakim jest resocjalizacja podopiecznego.

940 W związku z tym należy wskazać w pierwszej kolejności, że wymogi ustawowe dla kandydatów na sądowego kuratora społecznego są – jak słusznie zauważono w literaturze – zbyt liberalne²³. Interpretacja art. 84 ust. 1 u.k.s. może bowiem prowadzić do wniosku, że niemal każda osoba niekarana, która posiada wykształcenie przynajmniej średnie i jakiekolwiek doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej i wychowawczej może zostać mocą decyzji prezesa sądu rejonowego wpisana na listę kuratorów, co może nieść ze sobą niebezpieczeństwo tego, że omawianą funkcję pełnić będą osoby bez odpowiedniego przygotowania, często nawet po znajomości²⁴. Bez wątpienia nie daje to jakiegokolwiek rękojmi skutecznego procesu resocjalizacyjnego osoby podopiecznej, co w przypadku osób nieletnich rzutuje na ich ewentualną demoralizację także w życiu dorosłym. Samo bowiem wykształcenie średnie nie daje gwarancji posiadania stosownej wiedzy i odpowiednich kwalifikacji do wykonywania pracy resocjalizacyjnej. Należy wskazać w tym miejscu, że obecnie niemal każda osoba dorosła wyróżnia

²¹ P. Bachmat, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 32.

²² B. Gruszczyńska, [w:] *Kuratela...*, s. 115.

²³ Por. K. Buczkowski, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 135.

²⁴ *Ibidem*.

się wykształceniem średnim, co oznacza, iż wyżej zasygnalizowana obawa wyrażona w literaturze jest jak najbardziej uzasadniona – prawie każdy bez odpowiedniego przygotowania akademickiego ma szansę otrzymania stanowiska sądowego kuratora społecznego, a co za tym idzie – mieć styczność z niełatwymi przypadkami demoralizacji osób, których resocjalizacja wymaga posiadania odpowiednich kwalifikacji i stosownej wiedzy. Skuteczność procesu wychowawczego podopiecznego jest w takim stanie rzeczy wielce wątpliwa. Należy bowiem wziąć pod uwagę fakt, że u osób, które przejawiają pierwsze oznaki demoralizacji, system wartości jest już zachwiany, a jego naprawa jest zawsze dużym wyzwaniem. Prawie niemożliwe jest, by zadaniu temu podołali ci spośród sądowych kuratorów społecznych, którzy nie posiadają wiedzy, jak należy postępować z jednostkami zdemoralizowanymi bądź wykazującymi pierwsze przejawy demoralizacji. W stosunku do osób nieletnich zadanie to staje się jeszcze trudniejsze z uwagi na fakt, że osoby te są pod ogromnym wpływem grupy rówieśniczej – często także zdemoralizowanej, która stanowi dla nich jedyny autorytet, a osoby dorosłe starające się im pomóc są postrzegane przez nich często jako wrogowie. Nie powinno podlegać natomiast większej dyskusji, że osoby, które ukończyły wyższe studia magisterskie przynajmniej z dwóch pierwszych zakresów nauk wskazanych przez ustawodawcę w odniesieniu do wymagań dla kandydatów na kuratora zawodowego, posiadają bądź przynajmniej powinny posiadać wiedzę resocjalizacyjną. Natomiast można podać w wątpliwość, czy samo ukończenie studiów prawniczych powinno kwalifikować do pracy resocjalizacyjnej. Bez wątpienia osoba, która będzie podejmować pracę resocjalizacyjną z podopiecznym, powinna posiadać odpowiednie doświadczenie, które powinno stanowić stosowne przygotowanie do wykonywania odpowiedzialnej pracy kuratora sądowego.

Nie ulega żadnej wątpliwości, że sama zdobyta wiedza resocjalizacyjna nie jest jeszcze warunkiem wystarczającym do podjęcia omawianej funkcji. Ważne jest bowiem także doświadczenie, które umożliwia zastosowanie zdobytej wiedzy w praktyce. O ile kandydaci na sądowych kuratorów zawodowych stosują wiedzę uzyskaną podczas wyższych studiów magisterskich w praktyce podczas obowiązkowej aplikacji kuratorskiej, o tyle w odniesieniu do kandydatów na sądowych kuratorów społecznych w ustawie w sposób ogólny jest mowa o doświadczeniu w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej (art. 84 ust. 1 pkt 2 u.k.s.). Ustawodawca posłużył się więc tu ogólnym sformułowaniem, nie precyzując, jak długie doświadczenie jest wymagane, czy też w jakich instytucjach musi zostać ono uzyskane. Interpretacja tego przepisu może więc prowadzić w myśl zasady *lege non distinguente*

nec nostrum est distinguere do wniosku, że do podjęcia funkcji kuratora społecznego wystarcza **jakikolwiek** doświadczenie, a więc nawet takie, które zostało nabyte w warunkach prywatnych (np. przez opiekę nad dziećmi). Zauważmy bowiem, że pod pojęciem działalności słownik języka polskiego rozumie „zespół działań podejmowanych w jakimś celu”²⁵. Nie musi więc to być wykonywanie określonego zawodu związanego z działalnością resocjalizacyjną, opiekuńczą lub wychowawczą czy też praca w jakiejś instytucji zajmującej się wskazanymi dziedzinami. Nie powinno więc bardziej dziwić, że matka wychowująca swoje dzieci prowadzi w stosunku do nich działalność wychowawczą, podejmuje bowiem określone czynności w celu wychowania swoich dzieci, a co za tym idzie – spełnia warunek posiadania wyżej wskazanego doświadczenia i predysponuje ją to do wykonywania funkcji sądowego kuratora społecznego przy spełnieniu pozostałych kryteriów wymaganych przez ustawę. Również osoba trudniąca się zawodowo (lub w formie wolontariatu) opieką nad osobami starszymi spełnia ten wymóg, więc może zostać społecznym kuratorem rodzinnym i zajmować się przypadkami demoralizacji osób nieletnich. Jak widać, wskazane przykłady nie stoją w sprzeczności z wykładnią art. 84 ust. 1 u.k.s., a pokazują tylko, że konieczna jest interwencja ustawodawcy i doprecyzowanie tego przepisu przez zwiększenie wymagań co do posiadanego doświadczenia w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej. Powinno to nastąpić przynajmniej w odniesieniu do społecznych kuratorów rodzinnych, gdyż ich rola w wychowywaniu nieletnich i zapobieganiu ich przestępczości jest priorytetowa, a jak już była o tym mowa, prewencja wśród osób nieletnich ma ogromne znaczenie także dla zapobiegania przestępczości w ich życiu dorosłym.

Reasumując, przedstawione wyżej rozważania – jeszcze bez bliższego przyjrzenia się roli kuratorów rodzinnych w zapobieganiu przestępczości nieletnich – prowadzą do wniosku, że konieczna jest interwencja ustawodawcy i zwiększenie wymogów wobec kandydatów na sądowych kuratorów społecznych w odniesieniu do wykształcenia i posiadanego doświadczenia w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

²⁵ Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 8.01.2020).

Zadania kuratora rodzinnego w kontekście zapobiegania przestępczości nieletnich

Zakres zadań i obowiązków kuratorów rodzinnych w kontekście resocjalizacji osób nieletnich regulują w szczególności ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁶, wspomniana już ustawa o kuratorach sądowych, a także akty podustawowe – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim²⁷, rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych²⁸, rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich²⁹, a także rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich³⁰. Należy zaznaczyć w dalszej kolejności, że wyżej wymienione akty prawne niekiedy posługują się pojęciem „kurator sądowy”, przez co należy rozumieć *lege non distinguente* zarówno kuratorów zawodowych, jak i kuratorów społecznych, niekiedy natomiast mowa wyłącznie o zadaniach (obowiązках) kuratorów zawodowych. Poniżej przedstawione więc zostaną te grupy zadań, które odnoszą się do obu kuratorów sądowych. Jeśli natomiast mowa będzie o zadaniach należących wyłącznie do kuratorów zawodowych, to zostanie to wyraźnie zaznaczone.

Przed przystąpieniem do rozważań nad zadaniami społecznych kuratorów rodzinnych konieczne jest wskazanie na regulację art. 87 ust. 1 u.k.s., który ustanawia zasadę, że zakres zadań kuratora społecznego określa kierownik zespołu w porozumieniu z wyznaczonym kuratorem zawodowym, pod którego kierunkiem kurator społeczny ma pracować. Poniżej zostanie więc przedstawiony katalog zadań, który dotyczy kuratora zawodowego w każdym przypadku, a społecznego o tyle, o ile zostanie on wyznaczony przez kierownika zespołu w porozumieniu z danym kuratorem zawodowym.

Co więcej, na przykładowy zakres działania kuratora sądowego w sprawach nieletnich wskazuje regulacja art. 70a § 2 u.p.n. Zaznaczyć należy, że mowa tam wyłącznie o egemplifikacjach zadań kuratorów, na

²⁶ Dz.U. z 2018 r. poz. 969, dalej: u.p.n.

²⁷ Dz.U. poz. 885, dalej: rozporządzenie w sprawie nadzoru nad nieletnim.

²⁸ Dz.U. z 2014 r. poz. 989, dalej: rozporządzenie z 2003 r.

²⁹ Dz.U. Nr 90, poz. 1010, dalej: rozporządzenie z 2001 r.

³⁰ Dz.U. Nr 120, poz. 1294, dalej: rozporządzenie w sprawie ośrodków kuratorskich.

co wskazuje użyty zwrot „w szczególności”. Ponadto niektóre zadania zostały sformułowane w sposób bardzo ogólny (np. „udzielanie nieletniemu innej stosownej pomocy” czy też „podejmowanie innych czynności niezbędnych dla prawidłowego wykonywania środków wychowawczych”), co akcentuje otwartość katalogu zadań kuratorów rodzinnych. Ich obowiązki zostały skonkretyzowane w aktach wykonawczych, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

Nadzór kuratora

Głównym zadaniem, a zarazem jednym ze środków zapobiegania oraz zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich, jest zastosowanie nadzoru kuratora (art. 6 pkt 5 u.p.n.). Kurator sądowy, sprawując nadzór nad nieletnim, organizuje i prowadzi działania mające na celu pomoc nieletniemu w zmianie nagannych zachowań i postaw, w kierunku postaw społecznie akceptowanych (art. 70a § 1 u.p.n.). Nadzór kuratora polega więc na indywidualnym oddziaływaniu wychowawczym na nieletniego³¹. Szczegółowe zasady stosowania i wykonywania tego środka reguluje wyżej wspomniane rozporządzenie w sprawie nadzoru nad nieletnim. W myśl tego aktu prawnego kurator zawodowy może powierzyć sprawowanie nadzoru kuratorowi społecznemu w przypadku, gdy sprawa nie należy do kategorii spraw trudnych lub wymagających bezzwłocznego podjęcia czynności (§ 3). Jakiego rodzaju spraw należą do spraw trudnych, jest niewątpliwie pojęciem bardzo ocennym. W związku z tym można więc się zastanowić nad wprowadzeniem do omawianego aktu definicji wyjaśniającej to pojęcie bądź chociaż nad wskazaniem egzemplifikacji tego terminu. Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, że sprawa o wysokim poziomie trudności i stopniu zdemoralizowania nieletniego przekazana będzie do nadzorowania przez kuratora społecznego, aby odciążyć kuratora zawodowego z obowiązków. W obliczu wyżej wskazanych rozważań o kwalifikacjach kuratorów społecznych byłaby to sytuacja bardzo niepożądana, a w świetle dokonanych przez Najwyższą Izbę Kontroli badań miała już niestety miejsce³².

Kurator sądowy, któremu powierzono nadzór nad nieletnim, nawiązuje kontakt z nim, jego rodzicami lub opiekunem, nie później niż w terminie 7 dni od dnia powierzenia nadzoru do prowadzenia, informując ich o rozpoczęciu nadzoru. W czasie pierwszego kontaktu kurator

³¹ Z. Ostrianska, A. Greczuszkin, *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Lublin 2005, s. 73.

³² *Informacja o wynikach kontroli NIK*, s. 47.

sądowy przeprowadza rozmowę z nieletnim, jego rodzicami lub opiekunem, podczas której poucza ich o prawach i obowiązkach wynikających z zastosowanych środków wychowawczych oraz omawia sposoby i terminy ich realizacji, a także poucza rodziców lub opiekuna nieletniego o obowiązku powiadomienia kuratora w terminie 7 dni o każdej zmianie miejsca ich pobytu trwającej dłużej niż miesiąc (§ 4). Stosownie natomiast do § 7 rozporządzenia w sprawie nadzoru nad nieletnim, kurator sądowy, sprawując nadzór nad nieletnim, wykonuje szereg czynności. W odniesieniu do przedstawionej regulacji oraz mając na względzie wyżej scharakteryzowane kwalifikacje kandydatów na kuratorów społecznych, należy w tym miejscu poczynić kilka uwag. W pierwszej kolejności należy wskazać, że część wymienionych w wyżej wskazanym przepisie zadań bez wątpienia wymaga specjalistycznej wiedzy, której nie oczekuje się od kandydatów na kuratorów społecznych. Chodzi tu przede wszystkim o dokonanie wyboru optymalnych metod kontroli i oddziaływania na nieletniego, analizę nieskuteczności dotychczas stosowanych środków wychowawczych, udzielanie wskazówek w rozwiązywaniu problemów życiowych czy też pomoc w rozwiązywaniu zdiagnozowanych problemów utrudniających resocjalizację i kontrolę nieletniego. Nie powinno więc budzić większych wątpliwości, że młoda osoba, która dopiero co ukończyła szkołę średnią i przykładowo przez kilka miesięcy zdobyła doświadczenie w działalności opiekuńczej w postaci opieki nad osobami starszymi, zostanie społecznym kuratorem rodzinnym, gdyż będzie spełniać ustawowe wymagania. Mimo to skuteczność działań takiej osoby bez dyskusji stoi pod ogromnym znakiem zapytania. Wątpliwości w takiej sytuacji budzi m.in. udzielanie przez wskazaną osobę wskazówek w rozwiązywaniu problemów życiowych czy też dokonanie wyboru optymalnych metod oddziaływania na nieletniego. Specjalistyczna wiedza resocjalizacyjna jest tutaj bez wątpienia kluczem do efektywnego wychowywania osób nieletnich i zapobiegania ich dalszej demoralizacji. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że stosownie do badań przeprowadzonych przez Najwyższą Izbę Kontroli zdarzały się wielokrotnie sytuacje, gdzie na stanowisko kuratora społecznego powołano osoby, które nie przedstawiły wymaganego ustawą zaświadczenia potwierdzającego spełnienie wymogu posiadania zdolności ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora sądowego³³. W obliczu powyższego tym bardziej możliwa jest sytuacja, że prezes sądu rejonowego na wniosek

³³ W Sądzie Rejonowym w Gliwicach dotyczyło to aż 93 kuratorów społecznych, por. *Informacja o wynikach kontroli NIK*, s. 35.

kierownika zespołu³⁴ powoła na stanowisko kuratora społecznego osobę bez stosownego doświadczenia.

W dalszej kolejności należy zauważyć, że kurator zobowiązany jest – jak wskazano wyżej – do nawiązywania kontaktu ze stowarzyszeniami, instytucjami i organizacjami społecznymi zajmującymi się pomocą społeczną, pośrednictwem pracy, leczeniem lub oddziaływaniem terapeutycznym (§ 7 ust. 1 pkt 7), a także do zasięgania informacji o nieletnim i jego środowisku od Policji, instytucji samorządowych i organów administracji rządowej oraz do współpracy z tymi podmiotami (§ 7 ust. 1 pkt 8). Niemniej jednak należy zauważyć, że obowiązki te aktualizują się nie w każdym przypadku, lecz tylko w razie potrzeby. Natomiast w odniesieniu do nawiązywania kontaktu ze stowarzyszeniami, instytucjami i organizacjami społecznymi zajmującymi się pomocą społeczną można by się zastanowić nad zobowiązaniem kuratorów społecznych do częstszego nawiązywania kontaktu z tymi podmiotami. Kuratorzy społeczni nie zawsze bowiem posiadają specjalistyczną wiedzę resocjalizacyjną, a pomoc wskazanych instytucji byłaby dla nich ogromnym wsparciem i przyczyniłaby się do efektywniejszej pracy kuratorów społecznych. W literaturze zwrócono ponadto uwagę na to, że kuratorzy powinni mieć wsparcie diagnostyczno-konsultacyjne ze strony rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, psychologów i lekarzy; na taką potrzebę wskazali sami kuratorzy³⁵. Świadczy to tylko o złożoności pracy kuratora i konieczności posiadania przez niego odpowiedniej wiedzy i stosownego doświadczenia do wykonywania tej pracy.

W końcu wskazać należy, że przepisy powyższego rozporządzenia nie wskazują, jak często kurator powinien kontaktować się z nieletnim i jego rodziną. Mowa tylko o utrzymywaniu kontaktu, co może zdarzać się raz na kilka miesięcy. Niewątpliwie konieczne byłoby w tej kwestii nałożenie na kuratorów obowiązku częstego kontaktu z nieletnim. Nie każdy bowiem z kuratorów będzie się rzetelnie i systematycznie wywiązywać ze wskazanego obowiązku, a zadanie to jest kluczowe w celu resocjalizacji i zapobieganiu dalszej demoralizacji nieletniego. Jak słusznie zauważono w literaturze, kontakt z podopiecznym powinien być utrzymywany stale i wykonywany w sposób profesjonalny. W świetle bowiem przeprowadzonych badań³⁶ nadzory kuratorskie odznaczają się niestety

³⁴ Por. art. 84 ust. 2 u.k.s.

³⁵ Z. Ostrihanska, *Probacja na podstawie badań nad nadzorem rodzinnego kuratora sądowego*, [w:] B. Cichońska, M. Lipińska, B. Purchała (red.), *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy*, Warszawa 2001, s. 137.

³⁶ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013, s. 88; o wynikach badaniach nad działalnością kuratorskiej służby sądowej będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

niską skutecznością wychowawczą, a większość nadzorów kuratorskich cechuje rutynowy, kontrolny sposób jego wykonywania – część nadzorów kuratorskich jest więc kuratelą pozorną, która sprowadza się wyłącznie do formalnego wykonywania obowiązków³⁷. Jak wskazano, kuratorom prowadzącym nadzory brakowało świadomości resocjalizacyjnej, często nie potrafili diagnozować nieletnich ani projektować strategii wychowawczych³⁸. Badania te potwierdzają więc tylko wyżej zasygnalizowaną konieczność zwiększenia wymagań wobec kandydatów na sądowych kuratorów społecznych. Wskazać także należy, że w celu osiągnięcia rezultatów wychowawczych konieczne jest też oddziaływanie kuratora na jego najbliższe otoczenie, w szczególności na rodzinę i kolegów³⁹. Niemniej jednak jak pokazały inne przeprowadzone badania, wejście do rodziny nieletniego i ustalenie w niej dla siebie względnie wysokiej pozycji było dla kuratorów ogromnym wyzwaniem⁴⁰. Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, że nieletni wykazujący pierwsze przejawy demoralizacji stosunkowo często pochodzą z rodzin patologicznych, które nie wykazują zrozumienia dla pracy kuratorów, a co za tym idzie współpraca z takimi rodzinami powinna również wymagać odpowiedniej wiedzy i stosownego przygotowania do zawodu.

W dalszej kolejności należy wskazać w tym miejscu, że w ramach nadzoru sąd rodzinny może zobowiązać kuratora do kontrolowania obowiązków nałożonych na nieletniego lub rodziców lub opiekuna nieletniego (§ 11 ust. 1, § 12 ust. 1). Zgodnie z treścią tych przepisów wskazana kontrola powinna się odbywać w pierwszym przypadku – nie rzadziej niż raz na 3 miesiące, z kolei w drugim przypadku – co najmniej raz w miesiącu. W celu zagwarantowania jak najlepszego efektu wychowawczego można by się zastanowić nad zobowiązaniem kuratora do częstszych kontroli.

947

Obowiązki sprawozdawcze

Omówiony nadzór musi zostać przez kuratorów w odpowiedni sposób udokumentowany. Stosownie do brzmienia § 8 ust. 2 rozporządzenia w sprawie nadzoru nad nieletnim kurator społeczny przedkłada sprawozdanie z objęcia nadzoru nad nieletnim kuratorowi zawodowemu nie później niż w terminie 14 dni od dnia nawiązania kontaktu z nieletnim,

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, s. 89.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ P. Stępiak, *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992, s. 68.

a kolejne sprawozdania z przebiegu nadzoru nad nieletnim w terminach określonych przez sąd lub na żądanie sądu. Kurator zawodowy po zaakceptowaniu sprawozdania kuratora społecznego składa je sądowi nie później niż w terminie 7 dni od dnia jego otrzymania. Z kolei gdy nadzór sprawowany był przez kuratora zawodowego, składa on sprawozdanie z nadzoru bezpośrednio do sądu. Niewątpliwie sporządzane przez kuratorów sprawozdania stanowią ogromną pomoc dla sądu przy rozpatrywaniu sprawy nieletniego, niemniej jednak należy mieć na uwadze, że powinny one być ograniczone do niezbędnego minimum, a obowiązki sprawozdawcze nie powinny zajmować kuratorom zbyt wiele czasu. Niestety, jak wskazują sami kuratorzy, postulat ten nie jest zawsze spełniany. Sporządzanie sprawozdań z wywiadów środowiskowych i kontrolnych zajmuje bowiem kuratorom najwięcej czasu, a prace biurowe pochłaniają nawet do 40% czasu pracy kuratorów⁴¹. Niewątpliwie taki stan rzeczy wymaga zmiany. Kuratorzy powinni bowiem jak najwięcej czasu poświęcać swoim podopiecznym, aby osiągnąć jak największe efekty resocjalizacyjne, a czas przeznaczony na prace biurowe powinien być jak najbardziej ograniczony⁴².

Zadania związane z funkcjonowaniem ośrodków kuratorskich

948

W końcu należy wskazać, że stosownie do brzmienia art. 6 pkt 6 u.p.n. wobec nieletnich sąd rodzinny może zastosować skierowanie ich do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją. Funkcjonowanie ośrodków kuratorskich reguluje szczegółowo wyżej już wspomniane rozporządzenie w sprawie ośrodków kuratorskich. Poniżej przedstawione zostaną jedynie najważniejsze elementy działalności tych ośrodków – dogłębne zaprezentowanie tej tematyki przekraczałoby bowiem ramy niniejszego artykułu⁴³.

Zgodnie z brzmieniem § 5 ust. 1 rozporządzenia w sprawie ośrodków kuratorskich ośrodek prowadzi działalność profilaktyczną,

⁴¹ J. Białczyk, *Możliwości i ograniczenia informatycznych narzędzi wspomagających pracę kuratora. Dokumentacja informatyczna*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010, s. 313.

⁴² Warty rozważenia jest pomysł J. Białczyka dotyczący stworzenia programu komputerowego z pytaniami zamkniętymi, który zdecydowanie skróciłby czas pracy biurowej kuratorów do minimum – por. *ibidem*, s. 314 i n.

⁴³ Szerzej nt. ośrodków kuratorskich traktuje monografia P. Kozłowskiego i K. Stasiaka, *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Warszawa 2018.

opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną, zmierzając do zmiany postaw uczestników w kierunku społecznie pożądanym, zapewniającym prawidłowy rozwój ich osobowości, w szczególności poprzez: zaspokajanie potrzeb osobowościowych, rozwiązywanie problemów psychicznych, uczenie samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, eliminowanie zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych oraz wyrównanie zaniedbań środowiskowych, wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, rozwijanie zainteresowań, wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego, rozładowywanie napięć emocjonalnych, kształtowanie poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości. W celu realizacji tych zadań w ośrodku organizuje się zajęcia z uczestnikami oraz inicjuje współpracę z instytucjami państwowymi, w szczególności z powiatowym centrum pomocy rodzinie, oraz osobami godnymi zaufania (§ 5 ust. 2 rozporządzenia w sprawie ośrodków kuratorskich). Przyjęcie uczestnika do ośrodka następuje na podstawie orzeczenia sądu⁴⁴. Stosownie do brzmienia § 8 ust. 1 omawianego rozporządzenia zajęcia z uczestnikami prowadzi kierownik ośrodka oraz rodzinni kuratorzy zawodowi i społeczni. W tym kontekście warto znowu przywołać wyżej zasygnalizowaną wątpliwość odnoszącą się do kwalifikacji kuratorów społecznych. Zgodnie bowiem z przepisami rozporządzenia zajęcia z nieletnimi polegają m.in. na organizowaniu czasu wolnego czy udzielaniu pomocy w usuwaniu zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych. Aby skutecznie pomóc w usunięciu takich zaniedbań, bez wątpienia nieodzowne są odpowiednie kwalifikacje.

Ośrodek kuratorski traktowany jest jako środek skutecznie stwarzający warunki do szeroko pojętej profilaktyki, zwłaszcza w zapobieganiu demoralizacji nieletnich i ponownemu popełnianiu czynów karalnych głównie przez wzmożoną kontrolę podopiecznego na terenie ośrodka⁴⁵. Niemniej jednak należy przypomnieć, że przyjęcie uczestnika do ośrodka następuje na podstawie orzeczenia sądu. Warte rozważenia byłoby natomiast – jak już zostało to zasygnalizowane w literaturze – wprowadzenie możliwości skierowania nieletniego do ośrodka już na podstawie wniosku kuratora sądowego lub dyrektora szkoły, a później dopiero postanowienia sądu⁴⁶. W przypadkach demoralizacji nieletnich jak najwcześniejsza interwencja jest bowiem kluczowa w celu zapobiegania dalszej demoralizacji i popełniania czynów karalnych.

⁴⁴ § 6 ust. 1 rozporządzenia w sprawie ośrodków kuratorskich.

⁴⁵ Ł. Kwadrans, *Ośrodek kuratorski – jego miejsce w systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Polsce*, [w:] M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak (red.), *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*, Kraków 2016, s. 114.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 122.

Praktyka

Warto w tym miejscu przyjrzeć się pracy kuratorów z punktu widzenia praktyki, co pozwoli stwierdzić, czy wprowadzenie – już wcześniej zasygnalizowanych – zmian prawnych jest faktycznie konieczne.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że w piśmiennictwie zwrócono – na podstawie przeprowadzonych badań – uwagę na brak u większości kuratorów kwalifikacji specjalistycznych, potrzebnych do prowadzenia prawidłowego procesu resocjalizacji⁴⁷. Inni zauważają, że istnieje ogromne zapotrzebowanie kuratorów na szkolenia i studia podnoszące kwalifikacje zawodowe⁴⁸. Wyżej zasygnalizowana obawa braku odpowiednich kompetencji u kuratorów społecznych została więc w badaniach potwierdzona, wskazanych kwalifikacji nie bierze się często pod uwagę, a funkcja kuratora traktowana jest jako możliwość dorobienia do pensji⁴⁹. Co zaskakujące, co trzeci kurator społeczny przyznał, iż sprawuje tę funkcję ze względu na ryczałty⁵⁰. Należy bowiem wskazać, że zdecydowana większość kuratorów społecznych to ludzie pracujący (około 80%)⁵¹, a w opinii niektórych kuratorów zawodowych duża część kuratorów społecznych traktuje tę funkcję przede wszystkim jako źródło łatwego zarobku, nie licząc się z konsekwencjami swojego nieprofesjonalnego działania⁵². Nie powinno więc bardziej dziwić, że nie każdy z kuratorów społecznych jest w stanie poświęcić dla swoich podopiecznych odpowiednią ilość czasu. Jak wskazali bowiem zawodowi kuratorzy rodzinni, większość kuratorów społecznych z uwagi na swoje obowiązki zawodowe może wykonywać funkcję kuratora wyłącznie w godzinach popołudniowych, co uniemożliwia im efektywną współpracę z różnymi instytucjami jak szkoły czy ośrodki pomocy społecznej⁵³. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, że omówiony wyżej nadzór⁵⁴ nad nieletnim powinien wymagać ciągłej dyspozycyjności kuratora. Tytułem przykładu, wizyty domowe powinny być przeprowadzane w różnych porach

⁴⁷ R. Opora, *Rola...*, s. 30.

⁴⁸ T. Jedynak, *Aktualny stan kurateli rodzinnej w Polsce. O potrzebie unormowania zadań kuratorów rodzinnych*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010, s. 216.

⁴⁹ K. Buczkowski, [w:] *Kuratela...*, s. 137.

⁵⁰ R. Kulma, [w:] *Kuratela...*, s. 193.

⁵¹ *Ibidem*, s. 201.

⁵² S. Lelental, *Kurator...*, s. 187.

⁵³ M. Marczewski, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 242.

⁵⁴ O badaniach dotyczących nadzoru była także mowa powyżej.

dnia – także bez wcześniejszej zapowiedzi, a nie wyłącznie w – jednych i tych samych – porach wieczornych, do czego rodzina nieletniego może być przyzwyczajona. Niestety zdarza się również, że kontakty kuratora z podopiecznym przyjmują charakter sformalizowany i ograniczają się do zebrania suchych informacji na jego temat⁵⁵.

Niepoświęcanie odpowiedniej ilości czasu swoim podopiecznym przez kuratorów społecznych oraz brak odpowiedniego przygotowania zawodowego może prowadzić do niskiej jakości ich pracy. Jak pokazały bowiem inne przeprowadzone badania, kuratorzy społeczni pracują wyraźnie gorzej od kadry zawodowej⁵⁶. W ich działaniu występują błędy i niedoskonałości, co wykazała niedawno przeprowadzona kontrola Najwyższej Izby Kontroli⁵⁷. Tytułem przykładu należy wskazać, że w Sądzie Okręgowym w Oleśnicy kurator okręgowy i zastępca wnioskowali o przeszkolenie kuratorów społecznych bądź o rozważenie ich odwołania⁵⁸. W innym sądzie stwierdzono niski poziom staranności i wnikliwości przy sporządzaniu sprawozdań z objęcia nadzoru przez kuratorów społecznych⁵⁹. Potwierdza to tylko wyżej zasygnalizowany fakt, że niektórzy kuratorzy społeczni traktują swoje obowiązki drugoplanowo, a sprawowana przez nich funkcja jest dla nich wyłącznie dodatkowym źródłem dochodu.

Na marginesie należy także wskazać, że brak odpowiednich kwalifikacji zawodowych u kuratorów społecznych prowadzi do zwiększonego nakładu pracy dla kuratorów zawodowych związanego z opieką nad kuratorami społecznymi⁶⁰. Bez wątpienia taka sytuacja nie powinna mieć miejsca, gdyż możliwie jak najwięcej czasu kurator powinien poświęcać swojemu podopiecznemu.

951

Postulaty *de lege ferenda*

W pierwszej kolejności poważnego rozważenia wymaga zmiana obowiązującego modelu kuratorskiej służby sądowej. Jak pokazały wyżej przedstawione badania, praca kuratorów społecznych budzi szereg wątpliwości. Z uwagi na fakt, że ich obecna liczba przekracza aż czterokrotnie

⁵⁵ R. Opora, *Rola...*, s. 81.

⁵⁶ P. Stępnia, *Funkcjonowanie...*, s. 125.

⁵⁷ *Informacja o wynikach kontroli NIK*, s. 46.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ M. Marczewski, [w:] *Kuratela...*, s. 242.

liczbę kuratorów zawodowych, efektywna praca całej kuratorskiej służby sądowej stoi pod ogromnym znakiem zapytania. Stąd też zasadne jest rozważenie wprowadzenia wyłącznie zawodowej kurateli sądowej lub przynajmniej kurateli zawodowo-społecznej. Decydujące jest, by liczba kuratorów zawodowych przewyższała zdecydowanie liczbę kuratorów społecznych, a nie odwrotnie, jak ma to miejsce obecnie. Wskazać należy, że ten postulat nie jest odosobniony, w literaturze bowiem wielokrotnie postulowano profesjonalizację kurateli sądowej⁶¹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przeważają kraje, gdzie nadzory sprawowane są zwykle lub wyłącznie przez kuratorów zawodowych⁶².

O ile zmiana modelu kurateli sądowej na model zawodowy okaże się ze względów finansowych prawdopodobnie niemożliwa bądź trudna w wykonaniu, o tyle konieczna jest interwencja ustawodawcy w zakresie podwyższenia wymagań wobec kandydatów na kuratorów społecznych. Powinni oni bowiem posiadać wykształcenie wymagane do wykonywania powierzonych im obowiązków. Konieczna jest także konkretyzacja ustawowego wymogu posiadania doświadczenia w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej, przede wszystkim w odniesieniu do czasu trwania i miejsca jego zdobycia. Ponadto w odniesieniu do kuratorów rodzinnych zasadne jest doprecyzowanie wskazanego wymogu do działalności związanej z osobami małoletnimi.

Odpowiednia wiedza i kwalifikacje są niewątpliwie nieodzowne w efektywnym sprawowaniu działalności resocjalizacyjnej. W związku z tym należy się zastanowić nad wprowadzeniem obowiązku odbywania szkoleń pogłębiających wiedzę i umiejętności resocjalizacyjne. Dotyczy to przede wszystkim kuratorów społecznych, którzy – jak się okazało – nie zawsze dysponują odpowiednimi kwalifikacjami do pełnienia tej funkcji.

Warto w tym miejscu przytoczyć rozwiązanie przyjęte w niemieckim porządku prawnym, gdzie w odniesieniu do nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji wprowadzono następującą regulację prawną. Zasada jest, że sąd w odniesieniu do osób nieletnich ustanawia nadzór kuratora **zawodowego**⁶³. Natomiast sąd może ustanowić nadzór kuratora społecznego tylko wtedy, jeżeli ze względów wychowawczych okaże się to celowe⁶⁴. Decyzja o powierzeniu sprawowania nadzoru kuratorowi

⁶¹ Por. m.in. D. Wójcik, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010, s. 370; P. Czarnecki, *Rola...*, s. 267; T. Jedynak, K. Stasiak, *Komentarz do art. 2*, [w:] *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Lex 2014, pkt 3.

⁶² K. Gromek, *Kuratorzy...*, s. 14.

⁶³ § 24 ust. 1 zdanie pierwsze Jugendgerichtsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. Dezember 1974, BGBl. I s. 3427, dalej: JGG.

⁶⁴ § 24 ust. 1 zdanie drugie JGG.

społecznemu leży więc w gestii sądu, a nie samego kuratora zawodowego jak w polskim porządku prawnym. Jak już wyżej zasygnalizowano, polskie rozwiązanie rodzi niebezpieczeństwo przekazywania trudnych spraw kuratorom społecznym w celu odciążenia samych kuratorów zawodowych. Sąd natomiast jest tu podmiotem obiektywnym, który podejmuje decyzje z uwzględnieniem względów wychowawczych. Warte rozważenia byłoby więc przyjęcie podobnego rozwiązania w polskim porządku prawnym. Konieczne jest przynajmniej – jak już była o tym mowa – wprowadzenie definicji kategorii spraw trudnych, o których mowa w § 3 ust. 1 rozporządzenia w sprawie nadzoru nad nieletnim.

W dalszej kolejności trzeba wskazać, że należałoby zobowiązać kuratorów do częstego kontaktu z podopiecznym. *De lege lata* następować to może nawet raz na kilka miesięcy, co z perspektywy dążenia do jak najlepszych efektów resocjalizacyjnych nie jest sytuacją pożądaną. Mówiąc o konieczności poświęcania większej ilości czasu podopiecznemu, należy także postulować ograniczenie obowiązków sprawozdawczych do minimum.

Co więcej, należy się zastanowić nad możliwością kierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego na podstawie wniosku kuratora sądowego lub dyrektora szkoły, a dopiero później postanowienia sądu. Bez wątpienia takie rozwiązanie realizowałoby w sposób pełniejszy funkcje prewencyjne i przyczyniłoby się do efektywniejszego zapobiegania przestępczości nieletnich. Jak najwcześniejsza interwencja jest bowiem kluczowa w resocjalizacji osób nieletnich. Należy w tym miejscu wskazać, że godna rozważenia byłaby także możliwość uczestniczenia osób z rodzin dysfunkcyjnych w zajęciach prowadzonych w ośrodku, w szczególności nieletnich skierowanych do ośrodka, co od wielu lat postulowane jest również przez środowisko sędziów⁶⁵. Należy bowiem zauważyć, że w sytuacji wykazywania przejawów demoralizacji przez osobę nieletnią jednostki z jej środowiska (w szczególności rodzeństwo, ale także grupa koleżeńska) należą bez wątpienia do grona osób zagrożonych demoralizacją. Rodzeństwo czy też grupa rówieśnicza mogą bowiem czerpać wzór z jednostki zdemoralizowanej. Stąd też rozważenia wymaga także możliwość zobowiązania kuratorów do podejmowania czynności profilaktycznych również w stosunku do wskazanych osób, o ile w konkretnym przypadku okaże się to celowe. Kurator powinien wykrywać sytuacje zagrożenia demoralizacją i przeciwdziałać ich rozwijaniu się. W tym celu zasadna wydaje się więc wyżej zasygnalizowana zmiana § 7 ust. 3 rozporządzenia z 2001 r. przez zobowiązanie kuratora do zasięgania informacji o przejawach patologii społecznej w środowisku nieletniego w każdym przypadku.

⁶⁵ Ł. Kwadrans, *Ośrodek...*, s. 122.

W dalszej kolejności rozważenia wymaga rozszerzenie obowiązku współpracy z instytucjami, które mogą być pomocne w procesie resocjalizacji i w zapobieganiu przestępczości nieletnich. Jak już była o tym mowa, należy postulować zobowiązanie kuratorów społecznych do częstszego nawiązywania kontaktu z instytucjami zajmującymi się pomocą społeczną. Ponadto należy umożliwić kuratorom wsparcie diagnostyczno-konsultacyjne ze strony rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, psychologów i lekarzy. Bez wątpienia przyczyniłoby to się do zwiększenia efektywności w zapobieganiu przestępczości osób nieletnich. Osoby te bowiem dysponują odpowiednią wiedzą i kwalifikacjami pomocnymi w rozwiązywaniu problemów nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji bądź zagrożonych demoralizacją i mogłyby być w stanie w pozytywny sposób wpłynąć na zachowanie nieletnich. Współpraca bowiem kilku osób w procesie resocjalizacji i zapobiegania przestępczości nieletnich jest bez wątpienia skuteczniejsza aniżeli starania jednej osoby. Zespołowe działanie powinno więc być na porządku dziennym w pracy kuratorów rodzinnych.

Zakończenie

Obecnie obowiązujące regulacje prawne dotyczące obowiązków kuratorów rodzinnych w zakresie przeciwdziałania przestępczości nieletnich wymagają uzupełnienia. Działania prewencyjne kuratorów nie są w sposób wystarczający uregulowane, a dotyczy to w szczególności kręgu osób **zagrożonych** demoralizacją. Priorytetowym postulatem jest jednak profesjonalizacja kuratorskiej służby sądowej, przynajmniej w odniesieniu do działań resocjalizacyjnych podejmowanych w stosunku do osób nieletnich. Analiza zadań kuratorów rodzinnych wykazała także, że konieczne jest podwyższenie wymagań dla kandydatów na społecznych kuratorów rodzinnych.

Szczególnego podkreślenia wymaga jednak, że w stosunku do osób nieletnich wykazujących pierwsze przejawy demoralizacji kluczowa jest jak najwcześniejsza interwencja. Wówczas istnieje bowiem możliwość pozytywnego wpłynięcia na tworzący się dopiero u osób małoletnich system wartości i prawidłowego ukształtowania społecznie akceptowanych postaw. Sytuację osób nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji można bowiem porównać do staczającej się kuli – z każdym metrem nabiera ona prędkości, a jej zatrzymanie – również z każdym metrem – staje się coraz trudniejsze. Wskutek tego wymagana jest natychmiastowa interwencja już

przy pierwszym przejawie demoralizacji, a późniejsze skuteczne zatrzymanie staczania się społecznego jednostki może się okazać możliwe tylko przy wyżej wspomnianym działaniu zespołowym – kuratora z odpowiednimi instytucjami. W odniesieniu do osób nieletnich prewencja powinna mieć więc niewątpliwie pierwszeństwo przed represją.

Literatura

- Bachmat P., [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.
- Białczyk J., *Możliwości i ograniczenia informatycznych narzędzi wspomagających pracę kuratora. Dokumentacja informatyczna*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.
- Brudnoch A., *Status zawodowych kuratorów sądowych w polskim wymiarze sprawiedliwości*, „Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Analizy i rekomendacje” 2016, nr 3.
- Czarnecki P., *Rola kuratora sądowego w postępowaniu w sprawach nieletnich – konfrontacja wymagań ustawowych z rzeczywistością*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, Warszawa 2009.
- Gruszczyńska B., [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.
- Heine M., *Wprowadzenie do metodyki pracy kuratora sądowego dla nieletnich*, Wrocław 1986.
- Jedynak T., *Aktualny stan kurateli rodzinnej w Polsce. O potrzebie unormowania zadań kuratorów rodzinnych*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.
- Jedynak T., Stasiak K., *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Lex 2014.
- Jedynak T., Stasiak K., *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2014.
- Kępka S., *Ustrój kuratorskiej służby sądowej*, [w:] M. Porowski, T. Przesławski (red.), *Nowe problemy prawa i polityki penitencjarnej*, Warszawa 2016.
- Konarska-Wrzosek V., *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013.
- Kozłowski P., Stasiak K., *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Warszawa 2018.
- Kulma R., [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.
- Kwadrans Ł., *Ośrodek kuratorski – jego miejsce w systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Polsce*, [w:] M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak (red.), *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*, Kraków 2016.

- Lelental S., *Kurator sądowy jako organ postępowania wykonawczego. Rola i zadania kuratora według autorów kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak (red.), *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia – Teraźniejszość – Przyszłość*, Kraków 2010.
- Ławnikowicz G., Pilipiec S., *Nieskazitelnosc charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorządów zawodowych*, „*Annales UMCS*” 2016, seria G, vol. LXIII.
- Marczewski M., [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.
- Opora R., *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006.
- Ostrianska Z., *Probacja na podstawie badań nad nadzorem rodzinnego kuratora sądowego*, [w:] B. Cichońska, M. Lipińska, B. Purchała (red.), *Probacyjne środki polityki karnej – stan i perspektywy*, Warszawa 2001.
- Ostrianska Z., Greczuszkin A., *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Lublin 2005.
- Stępnia P., *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992.
- Wójcik D., [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa 2010.

Akty prawne

956

- Jugendgerichtsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. Dezember 1974, BGBl. I, s. 3427.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (Dz.U. Nr 90, poz. 1010).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. Nr 120, poz. 1294).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. z 2016 r. poz. 1527 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. Nr 116, poz. 1100).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. z 2014 r. poz. 989 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim (Dz.U. poz. 885).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 52 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. z 2018 r. poz. 1014 ze zm.).

Netografia

http://www.kurator.org.pl/images/stories/II_Kongres/II-Kongres-Kuratorski-Aktualna-sytuacja-KSS-w-Polsce-zalacznik.pdf (dostęp: 8.01.2020).

<http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2017/06/Opracowanie-2017.pdf> (dostęp: 8.01.2020).

<https://sjp.pwn.pl> (dostęp: 8.01.2020).

<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/106/> (dostęp: 8.01.2020).